

OSNUTAK FRANJEVAČKOG SAMOSTANA NA PAŠMANU 1392. GODINE

Nikola Jakšić

UDK 726.7(091) (497.13) (210 Pašman)

Izvorni znanstveni rad

Nikola Jakšić

Zadar, Filozofski fakultet

Na temelju oporuke Zadranske Pelegrine Saladin iz 1392. godine kojom se osniva franjevački samostan sv. Dujma u Kraju na otoku Pašmanu, autor razmatra društvene, gospodarske i političke prilike u Zadru u 14. st., s posebnim naglaskom na prilike u Hrvatskoj i Bosni.

Šestota obljetnica osnutka samostana bez sumnje je pravi povod da se osvrnemo na okolnosti u kojima je do osnivanja došlo, ponajprije da istražimo motive koji su ga uvjetovali. Samo osnivanje vezano je uz oporuku Pelegrine Saladin, Zadranske, udovice Franje Bartulovog Grisogona, a neposredan datum bijaše do nedavno nesiguran s obzirom na koliziju godine 1390. koja se u prijepisu oporuke spominje i indikcije XV. koja ide uz 1392. godinu.¹

Prijepis oporuke se čuva u samostanu zadarskih benediktinki, iako sama oporuka sadržajno nije uz njih vezana, posebno iz razloga što je oporuka osnivački dokument ne samo za pašmanske franjevce već i za koludrice Sv. Katarine u Zadru. One su, za svoje potrebe, u drugoj polovini 15. stoljeća naručile prijepis pa se pogreška tada i potkrala. Po ukidanju samostana 1802. godine, koludrice Sv. Katarine preseljene su godine 1804. u samostan zadarskih benediktinki zajedno sa svojom imovinom i arhivom, pa je spomenuti prijepis tako i sačuvan u arhivu Sv. Marije.²

Da bi se odgovorilo na pitanje što je motiviralo Pelegrinu Saladin na ovakav korak, tj. na utemeljenje franjevačkog samostana na Pašmanu, valja se posvetiti nekim temama iz njezinog životopisa te okolnostima u kojima je ona živjela u 14. stoljeću u Zadru. Iako će nam mnoge pojedinosti iz Pelegrinina života ostati zauvijek tajnom, ipak treba istaknuti da su o njezinom životu sačuvana brojna svjedočanstva, te da je njezin lik već i do sada, iako

¹ E. Hilje, Osvrt na najraniju povijest crkve i samostana Sv. Duje na Pašmanu, Radovi fil. fak. u Zadru 28 (15), Zadar 1989, str. 135.

² I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj, sv. 2, Split 1964., str. 92.

marginalno, uključen u lokalnoj historiografiji.³ Osluškivajući se njezin životopis sustavnije, nedvojbeno ćemo moći temeljitije prosuđivati o motivima koji su je rukovodili i rezultirali donatorskom odlukom.

U trenutku kada je diktirala svoju oporuku zadarskom bilježniku Artuciju 22. svibnja 1392. godine Pelegrina je neprijeporno bila starica. Umrula je u ljeto 1394. u razdoblju između 30. lipnja, kada se posljednji put spominje na životu, i 13. kolovoza kada se predočava inventar njezine imovine.⁴ Ona je već 1347. godine bila udovicom jer već u tom trenutku njezin muž Franjo Bartulov Grisogono nije na životu.⁵ U literaturu je uvedena kao udavača koja je u Zadru u prvoj polovini 14. stoljeća imala najveći miraz vrijedan 1600 libara, što za daljnje izlaganje nije nipošto nevažno.⁶

Pelegrina Saladin bila je kći najbogatijeg Zadrana prve polovine 14. stoljeća, Koža Bartulovog Saladina, po kome i danas selo Kožino, kao jedan od njegovih posjeda, baštini naziv.⁷ Već je njegov predek, također Koža Saladin, u drugoj polovini 13. stoljeća bio neprijeporno najbogatiji Zadrani s brojnim posjedima u zadarskom zaleđu i razgranatom trgovačkom djelatnošću. Žena mu bijaše od roda Šubića, što saznajemo iz njegove oporuke diktirane 1296. godine.⁸ Ne treba zaboraviti da je to vrijeme kada Šubići preuzimaju svu vlast u Hrvatskoj i Bosni, najprije Pavao pa zatim Mladin. Taj Koža Saladin iz 13. stoljeća nije imao potomaka pa je svoje nasljedstvo prenio na nećaka Bartula, oca našeg Kože Bartulova Saladina, Pelegrinina oca.⁹

Osim Pelegrine, Koža Bartulov Saladin imao je tri sina i još nekoliko kćeri: Lenu, Konstantinu, udanu za Ivana Martinušića sina Vučine Martinušića, te Honestu, ženu Vučine Matafara, dakle majku zadarskog nadbiskupa Petra Matafara. Unuke, pak, Kožine bile su također udane za najuglednije zadarske građane, jedna za Jakova Raduča, doktora prava i ankonitanskog kneza, a druga za Blaža Soppe, zapovjednika zadarske galije.¹⁰ U tih nekoliko imena predočava se najuži krug zadarske oligarhije 14. stoljeća.

Pelegrina ipak bijaše očeva miljenica. To se može prosuditi ne samo zato što je njezin miraz bio najveći, nego i temeljem daljnjih očevih postupaka. On je dijelove svojega ogromnoga imutka pokušao još za života prenijeti na Pelegrinu, na način da joj je dobra prodavao u bescijenje, pa su sinovi bili prisiljeni osporavati takvu prodaju i pokretati par-

³ C. F. Bianchi, *Zara Cristiana II*, Zara 1978., str. 127; N. Klaić - I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976., str. 229; T. Raukar, *Zadar u XV. stoljeću*, Zagreb 1977., str. 74, 108, 117; N. Jakšić, *Zadarska plemićka porodica Martinušić-Pećar*, Radovi fil. fak. u Zadru 30 (17), Zadar 1992., str. 111.

⁴ E. Hilje, op. cit., str. 139, bilj. 26.

⁵ S. Antoljak, "Artium et medicinae doctor" Federic Grisogono njegova obitelj i javno djelovanje u Zadru, *Zbornik radova o Federiku Grisogonu*, Zadar 1974., str. 29.

⁶ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus* (dalje C D) X, 625; T. Raukar, op. cit., str. 74.

⁷ N. Klaić - I. Petricioli, op. cit., str. 229; T. Raukar, op. cit., str. 112.

⁸ M. Zjačić, *Spisi zadarskih bilježnika Henrica i Creste Tarrallo 1279-1308*, (dalje SZB I), str. 85, 89.

⁹ Ibid.: N. Klaić - I. Petricioli, op. cit., str. 229.

¹⁰ T. Raukar, op. cit., str. 117 bilj. 90; O ulozu Vučine Martinušića vidi N. Jakšić, op. cit., str. 101, 102, za Jakova Raduča i Blaža Soppe, vidi N. Klaić - I. Petricioli, op. cit., str. 363, 371

nice.¹¹ Očito je Koža Saladin imao namjeru prenijeti svoja dobra na Pelegrinu i njezine nasljednike, čemu bi još valjalo otkriti uzroke.

Obitelj Grisogono, kojoj je pripadao Pelegrinin suprug Franjo, jedna je od najuglednijih u srednjovjekovnom Zadru. Grana kojoj je pripadao Franjo Bartulov poznaje pretka Maura Grisogoni de Mauro u kraju 13. stoljeća. Na početku 14. stoljeća žive braća Federik s četiri sina, Andrijom, Perom, Mavrom i Filipom, te Bartul sa sinovima Mavrom i Franjom, mužem Pelegrine. Kako je Federik umro već 1318., Bartol je postao poočimom njegovih četiriju sinova, i doda li se još njegova dva, može se zaključiti da su svih šest navedenih sinova živjeli kao braća.¹² Ove su nam spoznaje neobično važne jer će njihovo blisko srodstvo imati utjecaja na daljnji tok događaja koji dovode konačno i do utemeljenja samostana.

Položaj zadarskih plemića, osobito oligarhijskog kruga koji je upravo skiciran, uvelike se pogoršao 1345. godine. Zadrani su se, naime, pokušali odmetnuti od mletačke vlasti, videći svoju veliku šansu u mladom ugarsko-hrvatskom vladaru Ludoviku I. Anžuvinskom. Budući da pobuna nije uspjela jer Ludovik u to doba još nije bio dovoljno moćan da bi se adekvatno suprotstavio Veneciji, stradali su zadarski plemići kao vođe pobune.¹³ Mnogi su među njima konfinirani i odvedeni u Veneciju kao taoci, a neki su tamo i umrli. Stoga je razložno zaključivati da je i Franjo Bartulov Grisogono, muž Pelegrine Saladin, stradao upravo u tim događajima kad nije više na životu 1347., iako pouzdano još relativno mlad u to doba. Franjo je tridesetih godina 14. stoljeća bio paški knez, dakle, obavljao je kneževsku funkciju u jedinom zadarskom kneštvu, što uvelike govori o njegovoj važnoj ulozi u gradu. Kada je 1358. godine potpisan Zadarski mir, kao rezultat velike Ludovikove pobjede nad Venecijom, nije na životu ni drugi zet Kože Saladina, Ivan Vučine Martinušića. Dapače, i on je već mrtav 1350. pa valja zaključivati o tome da mu je sudbinu skrojila Mletačka republika, jednako kao i njegovom bratu Nikoli 1347., o čemu ima sačuvanih indicija.¹⁴

Ludovikovom se pobjedom politička situacija posve izmijenila te Zadrani, kao njezini stranački drugovi, dobivaju visoke funkcije po Dalmaciji i na dvoru.¹⁵

Pelegrina Saladin je još u doba okupacije 1345.-1358. ostala s malodobnim sinom Mavrom, a preuzela je 1350. skrb i nad sinom svoje sestre Konstance, Mihom Ivanovim Martinušićem. Dva su rođaka, Mavar Franjin Grisogono i Miho Ivana Martinušić odrasli kao braća, jednako kao i oni ranije spominjani Grisogoni, njihovi rođaci u prvoj polovini 14. stoljeća. Punoletnost su svakako već stekli do potpisivanja zadarskog mira 1358. i počinju se iza tog vremena pojavljivati u arhivskim vijestima kao ugledni plemići u javnom životu svojega grada.¹⁶ U to vrijeme njihov bliski rođak Ivan, sin Petra

¹¹ N. Klaić - I. Petricioli, op. cit., 229.

¹² S. Antoljak, op. cit., str. 28; Historijski arhiv u Zadru (dalje HAZd), Oporuke deponirane u kancelariji zadarskih knezova 1318.-1692., vol. I, br. 10 i 14.

¹³ N. Klaić - I. Petricioli, op. cit., str. 307-315

¹⁴ N. Jakšić, op. cit., str. 107.

¹⁵ N. Klaić - I. Petricioli, op. cit., str. 334.

¹⁶ N. Jakšić, op. cit., str. 109, 114.

Federikovog Grisogono postaje splitskim knezom, očito za zasluge u podršci politici kralja Ludovika I. Velikog.¹⁷ Boraveći u Splitu, Ivan Petrov Grisogono očito se saživio s kulturnim nasljeđem sredine te je svojem sinu dao ime Dujam. To je prvi Dujam u ovoj obitelji, a često će se kasnije takvo ime ponavljati.¹⁸

Pelegrinin sin Mavar Franjin Grisogono, zacijelo smrtno bolestan, u svojoj oporuci od 8. travnja 1370. godine određuje da se na Pašmanu, u blizini njegovih solana, podigne crkva u čast sv. Dujma.¹⁹ Čini se da je sada jasno kako je došlo do izbora tog titulara. Njegov rođak Ivan je splitski knez koji, kao što smo maločas vidjeli, osobito časti svetoga Dujma, a teško je vjerovati da Mavar nije rođake posjećivao i bio s njim u tijesnim vezama. Zadrani koji obnašaju kneževske funkcije po gradovima Dalmacije očito su ona kohezivska komponenta koja u drugoj polovini 14. stoljeća ujedinjava inače povijesno razjedinjene i neovisne srednjovjekovne priobalne komune. U takvom tumačenju očito leži odgovor na pitanje odakle u tom trenutku uvođenje kulta sv. Dujma na Pašman.²⁰

Crkvu je dala sagraditi, po oporučnoj, dakle, želji sina, njegova majka Pelegrina Saladin 1384.²¹ Na životu joj je ostao još nećak-posinak Miha Ivanov Martinušić, sin njezine sestre Konstance, ali i on 1390. umire.²² U tom trenutku, već starica, Pelegrina Saladin, zasigurno najuglednija i najbogatija Zadranka toga doba, ostavši bez muža već 1346., bez sina 1370. i konačno bez posinka Mihe Ivanovog Martinušića 1390., nastojat će svakako svoja imanja zavještati crkvi. Međutim, komunalni zakoni toga doba priječili su da se crkvi ostavljaju nekretnine. Za to je trebalo ishoditi odobrenje Tajnoga vijeća, što je njoj i pošlo za rukom, a to je meni za sada prvi poznati slučaj.²³ Dobila ga je, naravno, tako što su Tajno vijeće sačinjavali članovi zadarskog oligarhijskog kruga s kojima je ona bila u najtješnjim rodbinskim odnosima.

Crkva na Pašmanu bijaše sagrađena na terenima Grisogona. Već se 1280. spominje Bartul Grisogono de Mauro kao vlasnik tih posjeda, a zatim i 1310. Godine 1354. su ti tereni vlasništvo pok. Franje Bartulovog, paškog kneza, Pelegrinina muža, a 1368. spominju se kao vlasništvo njezina sina Maura. Godine 1373. kaže se da je to zemljište u mjestu Tkonu, u polju koje se zove Variccagni.²⁴

Pelegrina se odlučila za franjevce. Ipak je neobično važno primijetiti da je u oporuci riječ o franjevcima koji su protjerani iz Bosne. Oni su u Zadru već od 1380. godine kao prognanici.²⁵ Te iste godine u Zadru je darom kraljice Elizabete Kotromanić, žene

¹⁷ S. Antoljak, op. cit., str. 30.

¹⁸ E. Hilje, op. cit., str. 137.

¹⁹ E. Hilje, op. cit., str. 136, bilj. 2.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.; zanimljivo je da je po završetku poslova majstore isplatio upravo njezin posinak Miha Ivanov Martinušić, HAZd, Articulacije, B I, F II, 97.

²² N. Jakšić, op. cit., str. 110.

²³ HAZd, Articulacije, B II, F IV, 31, te T. Raukar, op. cit., str. 108 bilj. 72 i E. Hilje, op. cit., str. 138 bilj 19.

²⁴ CD VI, 340; VIII, 224; XI, 189; XIV, 163, 555.

²⁵ E. Hilje, op. cit., str. 138.

Ludovika I. Velikoga, dovršena monumentalna srebrna pozlaćena škrinja sv. Šimuna. Na njoj je konačno prikazana i scena smrti njezina oca, bosanskoga bana Stjepana Kotromanića, a na prednjoj strani i ključni povijesni događaj za Zadranu toga doba, ulazak kralja Ludovika u Zadar.²⁶ Zadranu su za bana Stjepana i kralja Ludovika I. Velikog vezani dubokim sentimentalnim raspoloženjem. Nakon Ludovikove pobjede 1358. Zadar je ušao u svoje najsjajnije razdoblje u povijesti, pa je škrinja sv. Šimuna središnja umjetnina kojom je to razdoblje simbolizirano i u kojoj se na prikladan način otjelovljuje. Prisjetimo se da je i vojska bana Stjepana Kotromanića bila pod Zadrom, štiteći ga od Venecije. Prema tome, kako je već ranije istaknuto, škrinja sv. Šimuna izraziti je dar s dubokim političkim pobudama.²⁷ Zadranu su istovremeno okrenuti ugarsko-hrvatskom i bosanskom vladaru, i to je oligarhijskom krugu, dakako, najdublja i najdraža uspomena. Stoga nije čudo da upravo Pelegrina, kao izraziti predstavnik toga kruga u trenutku duboke starosti, sa svojom tragičnom životnom pričom, s uspomenom na muža koji je zaglavio u borbi za ugarsko-bosansku politiku, pomaže izbjegle franjevce iz Bosne. Utoliko je njezin gest upravo usporedan s kraljičinim darom rake sv. Šimuna. Čin utemeljenja franjevačkog samostana na Pašmanu je neposredan odraz političkih prilika, a još više političke orijentacije u lokalnoj zajednici, nipošto Pelegrinin hir. Jer ne zaboravimo da se Tajno vijeće zadarsko priklonilo njezinoj želji, te da su brojni predstavnici zadarske oligarhije u sljedećim desetljećima bogato obdarivali bosansku zajednicu na Pašmanu, počevši već od samog Dujma, sina splitskoga kneza Ivana Grisogona, do ostalih koje nabroja E. Hilje.²⁸ Utemeljenje, dakle, franjevačkog samostana na Pašmanu čin je, koji, kada se u punoći svoje logike razložno sagleda, oslikava politička stremjenja i odnose u Dalmaciji (Zadru i Splitu posebno) naspram Bosne. U tom se trenutku idejno čvršće integriraju i dalmatinske komune u jedinstveno viđenoj politici prema zaleđu, promičući integritet Dalmacije, Hrvatske i Bosne kao jedinstvenog organizma. Pašmanski samostan sa svojim splitskim titularom (sv. Dujmam), sa zadarskim utemeljiteljem (Grisogono-Saladin) i bosanskim baštinikom (protjeranim franjevcima) vjerojatno je najizrazitije djelo na toj idejnoj podlozi. Utoliko mu je i značaj, sagledan na način kako sam ovdje predložio, u simboličkom smislu mnogo dublji nego što smo ga do sada vidjeli.

Prava je stoga sreća što nas je prigoda 600. obljetnice 1992. njegova osnutka potakla da mu pokušamo objasniti postanak i razlog. Jer mi se čini da je neophodno istaknuti da gradnja ovoga samostana nosi sve one poruke i političke konotacije koje su na raki sv. Šimuna davno uočili. Po tome je Pelegrinin gest, ponavljam, usporedan onomu kraljice Elizabete, što nam, na žalost, do sada, bijaše prilično zastrto neistraženošću i problemima.

²⁶ I. Petricioli, *Škrinja Sv. Šimuna u Zadru*, Zadar 1983.

²⁷ I. Fisković, *Nadgrobna plastika humanističkog doba na našem primorju, Dalmatinski prostori i stari majstori*, Split 1990., str. 50.

²⁸ E. Hilje, op. cit., str. 139-141.

THE FOUNDING OF A FRANCISCAN MONASTERY ON PAŠMAN (1399)

Nikola Jakšić

The founding of a Franciscan Monastery of St. Dujam (Domnio) at Kraj on the Island of Pašman is connected with the last will of Pelegrina Saladin, from Zadar, the widow of Franjo Grisogono, Bartul's son. A copy of this document is kept in the Benedictine Nunnery in Zadar. The precise date was until recently uncertain because the year on the copy, 1390, clashes with indication XV, that is, 1392. Pelegrina Saladin was a daughter of the most wealthy man in the 14th century Zadar, Kožo Saladin, Bartul's son. His ancestor of the same name was in the 13th century, prosperous merchant and the richest man in Zadar with numerous estates in the Zadar hinterland. Pelegrina's grandfather, Bartul, inherited him. Being her father's favourite, Pelegrina got the richest dowry. Her sisters and nieces were married to members of the most outstanding Zadar families in the 14th century, Martinušić, Matafar, Raduč and Soppe.

The Grisogono family from which Pelegrina's husband, Franjo, came was among the most respected in Mediaeval Zadar and was mentioned in the late 13th century. Leading noblemen from Zadar adhered to the policy of the Hungaro-Croatian King Lodovicus I Angevin, and in 1345 they started an uprising against Venetian government. In this unsuccessful uprising Franjo Grisogono must have lost his life together with other noblemen since already in 1347 Pelegrina was referred to as a widow.

With the Zadar peace treaty in 1358 and Lodovicus' victory over Venice political situation improved and Zadar noblemen performed high functions in Dalmatia and at the Court. Thus Peter's son, Ivan Grisogono, was appointed Prince in Split and in this new environment his son was named Dujam after the Saint protector. After this, Dujam became a frequent name in this family. In his last will, from April 8th, 1370, Pelegrina's and Franjo's son, Maur Grisogono, decreed that a church in honour of St. Dujam should be built in the vicinity of his salt-works on the Island of Pašman. In 1384, following her son's wish, Pelegrina Saladin had the church built on the property of the Grisogono family. She offered it by a vow to the Franciscans who after being expelled from Bosnia settled in Zadar in 1380. In the following decades rich representatives of the Zadar nobility offered gifts to the Franciscan community on Pašman, especially Dujam, the son of Prince Ivan Grisogono. The Pašman monastery with the Split saint protector (St. Dujam), with the founder from Zadar (Grisogono-Saladin) and with inheritors from Bosnia (displaced Franciscans) is an expression of political integrity of Dalmatia, Croatia and Bosnia in the second half of the 14th century.